

Pacuski, Kazimierz

O rodzie Gozdawów na Mazowszu w XIV-XV w. i jego tradycjach

Notatki Płockie 37/3-152, 3-8

1992

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

O RODZIE GOZDAWÓW NA MAZOWSZU W XIV-XV W. I JEGO TRADYCJACH

W badaniach dziejów Polski w pełnym i późnym średniowieczu zwraca uwagę rola i pozycja społeczna rodów heraldycznych, wpływy polityczne ich przywódców, znaczenie powiązań i dziedziczonych tradycji rodzinnych oraz narodowych. W mazowieckiej elicie władzy owego czasu wyróżnia się ród nazywany od Gozdowa na Mazowszu plockim, jeden z mniejszych liczebnie rodów szlachty mazowieckiej. W XV w. nazywano go "clenodium Gozdowo, Gozdowitorum", nazwa ta szybko została jednak wyparta przez zmienioną nazwę Gozdawa¹.

Jaki był skład osobowy tego rodu w późnym średniowieczu? Na pytanie to przynosi po części odpowiedź przywilej Siemowita IV dla Gozdawów z 1391 r., uzyskany za sprawą Krystyna z Piaseczna, marszałka dworu księcia plockiego. Był to pierwszy ze znanych dokumentów tego księcia, nadających przywilej prawa nieodpowiedniego całemu rodowi heraldycznemu w jego księstwie. Tym samym Siemowit IV obdarzył uboższych członków rodu Gozdawów prawami, które już faktycznie przysługiwały możniejszym członkom rodu, mianowicie wyjęciem spod sądownictwa wojewody i kasztelana oraz prawem do otrzymywania pozwu pod pieczęcią księżęcą. W istocie wystawił dwa dokumenty pod tą samą datą, 14 VIII 1391 r. w Wiskitkach. Różnią się one jedynie zestawem nazw miejscowych. W pierwszym występują: Gozdowo, Peplowo, Żdżary (dziś Zdziar), Stawiszyno, Obrąb (koło Gozdowa) i Wilewo². Dwie osady: Stawiszyno i Wilewo, leżały na Zawkrzu, wówczas w zastawie krzyżackim od 1384 r., pozostałe były położone w ziemi plockiej. Poza Gozdowem, w XVI w. we wsiach tych mieszkała głównie szlachta zagrodowa³, co jednak było skutkiem rozrodzenia i zubożenia, na przełomie XIV/XV w. Gozdawowie tu siedzący należeli raczej do rycerstwa posiadającego części wsi i zdolnego do służby wojskowej, w odróżnieniu od potomków z XVI w.⁴

W drugim dokumencie wymienione są osady Gozdawów z południowej części mazowieckiego księstwa Siemowita IV: Bieniewo, Dębsko, podwójne Osmolino, Żdżarowo, Lubiewo, Kąty i Lubikowo w ziemi gostynińskiej, oraz Kawieczyn (dziś Kawęczyn) w ziemi rawskiej⁵. W XVI w. mieszkała tu przeważnie szlachta cząstkowa⁶. Tak było wcześniej nawet w Lubikowie, należącym w XVI w. już do zagrodowców. W 1434 r. Piotr piszący się z sąsiedniego Osmolina sprzedał innemu rodowcowi, Stanisławowi z Nieździna swój dział w Lubikowie za 60 kóp groszy i za konia wartości 10 kóp groszy⁷,

była to wartość rynkowa kilku włók osiadłych. W sumie w 1391 r. oboma dokumentami objętych zostało kilkadziesiąt rodzin rycerstwa z rodu Gozdawów, mieszkających na Mazowszu zachodnim. Stanowili oni jedynie drobny ułamek ogółu rycerstwa księstwa plockiego, natomiast byli zapewne związani, tak jak poświadczają to późniejsze źródła z okresu rządów biskupich Pawła Giżyckiego, z możniejszymi krewnymi, pozostając w ich służbie, administrując ich dobrami⁸. Przywileje uzyskane dla nich przez Krystyna umacniały zatem jego pozycję jako aktualnego seniora rodu, zabiegającego o dobro uboższych współkolejnotników.

Dla Mazowsza wschodniego, tj. czersko-warszawskiego w dzielnicy Janusza I, brak podobnego wykazu osad Gozdawów. Z danych nieco późniejszych można wnosić, że liczebność rodu w tym księstwie była zbliżona do liczebności w księstwie Siemowita IV⁹.

Jaki był skład osobowy elity tego rodu? A zwłaszcza - którzy możni posiadali kolejno ośrodki osadniczy, od którego wywodzi się nazwa rodu? Częściowo oświetliła to zagadnienie A. Borkiewicz-Celińska, zestawiając niedawno dane źródłowe o średniowiecznych posiadaczach Gozdowa¹⁰. Wypada tedy podjąć próbę pełniejszej rekonstrukcji, włączając w pole widzenia i boczne linie rodziny panów na Gozdowie.

Pomijamy związek z Gozdowem wojewody mazowieckiego Krystyna, zamordowanego z rozkazu księcia Konrada I w 1217 r., poświadczony dopiero przez Długosza; powrócimy do tej sprawy dalej. Pierwszym dobrze udokumentowanym posiadaczem Gozdowa w początkach XIV w., a zatem w dobie formowania się trzonu polskich rodów heraldycznych, był Krystyn, jeden z czołowych urzędników Bolesława II, księcia rządzącego samodzielnie od 1278 r., natomiast od 1249 r. władcy całego Mazowsza. Krystyn pojawił się w 1293 r. jako podczaszy księżęcy¹¹. Początki jego kariery wiązały się zatem z dworem plockim i otoczeniem Bolesława II. W 1298 r. był już podkomorzym, najpewniej w hierarchii czerskiej, z którą był związany później; obok niego występował inny podkomorzy (plocki) Bieniek. Krystyn towarzyszył Bolesławowi II, występując trzykrotnie na nielicznych dokumentach księżęcych z lat 1298-1299¹², należał tedy do bliskich współpracowników księcia.

Do hierarchii dzielnicy czerskiej został wprowadzony przez Bolesława II, umacniającego swoje rządy w tej dzielnicy, przejętej po śmierci brata, Konrada

II w 1294 r. Dalszym przejawem tej polityki był awans Krystyna na wojewodę czerskiego, przeprowadzony z wyraźnym pominięciem dawnych współpracowników Konrada II. Krystyn pełnił ten urząd już w kwietniu 1304 r., mógł go objąć nawet wcześniej¹³. Z pewnością objął go w trudnej dla Bolesława II sytuacji. W 1300 r. książę mazowiecki przeciwstawiał się swemu szwagrowi, Waclawowi II czeskiemu, koronowanemu w Gnieźnie na króla Polski, przetrzymał krótkotrwały najazd wojsk Waclawa na kasztelaninę gostyńską. Następnie przeprowadził separację swego małżeństwa z królową czeską Kunegundą, która zabrała do Pragi córki z dworu mężowskiego najpóźniej w połowie 1302 r. Zapewne szukał już wówczas oparcia u sąsiednich książąt ruskich, sojusz ten umocniony został małżeństwem jego syna Trojdena z Marią, księżniczką halicko-włodzimierską¹⁴. Wojwoda czerski w tych warunkach musiał mieć odpowiednie kwalifikacje polityczne i wojskowe i być powszechnie akceptowany przez możnych i rycerstwo tej części Mazowsza.

W 1305 r. Krystyn ufundował w Gozdowie kościół parafialny, wydzielając plebanowi poświętnę w pobliskim Gluchowie. W dokumencie erekcyjnym biskupa plockiego Jana Gozdowo zostało określone jako "hereditas paterna" wojewody czerskiego¹⁵. Ośrodek ten przypadł mu tedy w drodze dziedziczenia dóbr ojcowskich i zapewne miał wcześniejsze tradycje rezydencji możnowładczej, uświetnione teraz fundacją kościoła pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Zastanawia wezwanie kościoła, niezbyt często spotykane w kościołach polskich fundowanych przed połową XIV w., popularniejsze w późnym średniowieczu i w XVI w.¹⁶ Zwróćmy uwagę, że święto patronalne świątyni łączyło się z następującym po nim Dniem Zadusznym, poświęconym pamięci i modlitwie za zmarłych przodków. Fundator jako patron powinien uczestniczyć w tym kościele w ważniejszych uroczystościach. Wybór tego właśnie święta musiał być uzgodniony przez biskupa, konsekrującego nową świątynię, z fundatorem, wskazywałby tedy na świadomy zamysł wojewody systematycznego przypominania i nawiązywania do tradycji zmarłych antenatów. Niestety, ani dokument erekcyjny, ani inne z zachowanych współczesnych źródeł pisanych, tak skąpych dla ówczesnego Mazowsza, nie oświetlają bliżej tych tradycji. Ojciec wojewody nie jest znany, wskazówką jest jedynie imię wojewody, nawiązujące przypuszczalnie do przodków tj. wcześniejszych możnych mazowieckich o tym imieniu, częste później w rodzie Gozdawów. Czy tradycja rodzinna, żywa w czasach fundatora parafii, mogła przechować się w następnych pokoleniach? Także na to pytanie wypadnie poszukać odpowiedzi.

Jakie osady, poza Gozdowem i Gluchowem, mogły w tym rejonie należeć do możnego fundatora kościoła? Wiemy, że biskup nadał wówczas kościołowi dziesięcinę z samego Gozdowa, a także z Gluchowa, Dziegielewa, Lelic żrebia książęcego w Rieczewie. Dziesięciny biskupie często nadawano rów-

nież z dóbr fundatora, może potem Dziegielewo i Lelic należały wówczas do wojewody. W XV w. do Gozdawów należały tu jednak inne dobra: Rempino i Rękawczyno. Wiemy, że Dziegielewo, czy raczej część możnowładcza, zostało zamienione w 1440 r. przez Wydźgę z Rękawczyna na Czarnomino, położone bliżej Gozdowa. O Lelicach wiemy jedynie, że była to w XV w. duża włość możnowładcza, nie należąca jednak do Gozdów¹⁷.

Co wiadomo o Gozdowie jako ośrodku osadniczym? W XVI w. wieś ta wyróżniała się wielkością na tle gęstej sieci mniejszych osad tego rejonu, należących do rozrodzonej drobnej szlachty¹⁸. W samym Gozdowie odkryto dwa cmentarzyska szkieletowe w obudowie kamiennej z XI-XIII w., w których zapewne grzebano okoliczne drobne rycerstwo¹⁹. Wieś leżała 20 km na północ od Plocka przy gościńcu łączącym stolicę Mazowsza i Sierpc przez Proboszczewice, owe Gozdowo i Kurowo, ośrodki parafii, działające tu już w XIV w. Było to najkrótsze połączenie dwu wczesnośredniowiecznych grodów książęcych, (wzdłuż górnego biegu Bielicy - lewego dopływu Skrwy) mające metrykę dużo starszą niż jego poświadczenie w źródłach. Zarazem leżało Gozdowo jedynie 10 km na północny zachód od Bielska, osady targowej i węzła drożnego, który do 1305 r. był dla mieszkańców Gozdowa także ośrodkiem parafii. Późniejszy ośrodek Gozdawów miał tedy walory komunikacyjne w stosunku do sieci grodów północnego Mazowsza jeszcze w czasach sprzed upadku grodu w Sierpcu (prawdopodobnie w drugiej połowie XIII w.²¹), a zatem mógł pełnić rolę rezydencji możnowładczej już dla kilku pokoleń antenatów fundatora parafii.

Inną część dóbr wojewody czerskiego poznajemy z dokumentu Trojdena I z 1313 r. Książę czerski nadał nim obszerny immunitet ekonomiczny i sądowy dobrom Krystyna położonym w swoim księstwie, mianowicie osadom Bielawo, Staniszewice, Szczytno, Gniewań, Zgórznica, Latowicz i Dębe²². Bielawo (dziś Bielawa) leżało w ziemi warszawskiej obok gościńca Warszawa-Czersk, pozostałe - w ziemi czerskiej. Spośród nich jedynie Staniszewice (7 km na południowy zachód od Czerska, przy gościńcu do Grodzca-Grójca) leżały na lewym brzegu i podobnie jak Bielawo, mogły pełnić rolę dogodnych rezydencji możnowładczych w pobliżu grodu książęcego. Pozostałe znajdowały się na wschód od Wisły. Szczytno (nazwa zanikła w XV w.) było obszerną włością w rejonie późniejszego Jakubowa na północy wschód od Mińska²³. Gniewań, Latowicz i Dębe oraz odsunięta od nich Zgórznica były położone nad górnym biegiem Świdra. Dobra te tworzyły majątek pokaźny, może po części odziedziczony po krewnych.

Przywilej Trojdena został wpisany do metryki książęcej Janusza I około 1428 r., gdzie określono go jako "privilegium domini Wydźze". Zapewne idzie o Andrzeja Wydźgę, zwanego też Wigandem, ówczesnego chorążego plockiego, piszącego się z

Rempina i Rękawczyzna, położonych obok Gozdowa; byłby on zatem dziedzicem części dóbr wymienionych w dokumencie i jednym z potomków wojewody Krystyna. W późniejszych źródłach XV w. własnością Gozdowa pozostawało jedynie Bielawo i Szczytno, pozostałe dobra należały już do księcia lub do szlachty z innych rodów heraldycznych²⁴.

Krystyn wystąpił w latach 1319-1322 jako wojewoda Mazowska na dokumentach Wańka, księcia polskiego, pełnił zatem wówczas urząd wojewody plockiego. Szersza tytulatura "mazowiecka" skłania jednak do przypuszczenia, że łączył go z urzędem wojewody czerskiego. Kolejny wojewoda czerski Więclaw jest znany dopiero od 1326 r., wcześniej 1321 r. był jeszcze sędzią czerskim²⁵. Najwyższy urząd dzielnicy mógł przypaść Więclawowi po śmierci (ewentualnie rezygnacji) Krystyna z Gozdowa. Zauważymy jeszcze, że imię Więclaw jest dość wyjątkowe na ówczesnym Mazowszu, później jest poświadczony w rodzie Gozdawów (Więclaw z Giżyc, ojciec Pawła biskupa plockiego), może zatem i ten wojewoda należał do krewnych Krystyna z Gozdowa? Urząd wojewody czerskiego Więclaw pełni co najmniej do 1343 r.; o jego dobrach i potomstwie brak danych. Potomstwo wojewody Krystyna z Gozdowa oświetla informacja przechowana w archiwum papieskim, że ponad 1360 r. "quidam Johannes Pauli de Gozdowo" ubiegał się o scholasterię w kapitule plockiej po śmierci Jaczka, wikariusza biskupa plockiego Imisława²⁶. Zapewne był to późniejszy prałat kapituły plockiej Jan, zwany Januszem, kanclerz kapitulny 1372-1375, może identyczny z archidiaconem dobrzyńskim 1377-1386²⁷. W 1360 r. przegrał on ostatecznie rywalizację o scholasterię plocką z Jaczkiem, synem ówczesnego wojewody plockiego Dadzbuga z roku Junoszków, który to jako Jaczek był scholastykiem plockim do 1375 r.

Kim mógł być ojciec, Paweł z Gozdowa? Nie wiemy, czy żył jeszcze w 1360 r. Jeśli tenże Jan ubiegał się o scholasterię plocką, to zapewne uzyskał już kwalifikacje niezbędne do objęcia tej pralatury, wykształcenie i objął przedtem już jedną z prebend kanonicznych. Urodził się raczej nie później niż około 1330 r., jego ojciec Paweł mógł się tedy urodzić pod koniec XIII w. Jako posiadacz Gozdowa, Paweł powinien być synem lub bliskim krewnym fundatora w Gozdowie oraz odziedziczyć jego wpływy polityczne. Można go poszukiwać wśród ówczesnych dygnitarzy dzielnicy plockiej o tym imieniu, których powiązań rodzinnych nie znamy. Paweł z Gozdowa może być zatem identyczny z wojewodą plockim Pawłem, występującym na dokumencie Bolesława Wańkowicza z 1345 r., albo z kasztelanem gostyńskim Pawłem, także znanym jedynie z tego dokumentu²⁸.

Wiemy, że Gozdowo było w XIV w. tradycyjnym miejscem sądów wojewodzińskich, wskazuje na to poświadczona później nazwa sądu wojewodzińskiego²⁹. Miejsce to musiało się ustalić w Gozdowie w wyniku dłuższej działalności na urzędzie

wojewody plockiego kolejnych posiadaczy Gozdowa, co przemawia na rzecz pierwszej identyfikacji Pawła. Dodajmy, że wojewoda Paweł zmarł lub zrezygnował z tego urzędu przed 1349 r., kiedy wojewodą plockim był już Dadzbug³⁰. Objął urząd wojewody zapewne bezpośrednio po Krystynie i może równocześnie z awansem Więclawa na wojewodę czerskiego, czyli w latach 1322-1326.

Innym krewnym fundatora parafii w Gozdowie musiał być Krystyn, stolnik warszawski w latach 1353-1367, wojewoda całego Mazowsza w latach 1373-1382³¹. Urodził się zapewne około 1320 r.; był synem Pawła z Gozdowa, albo też innego z krewnych fundatora parafii. Działalność w dzielnicy czersko-warszawskiej wskazuje, że odziedziczył on dobra na Mazowszu południowym. Musiał być jednak dobrze znanym także w dzielnicy plockiej, jeśli Siemowit III po przejęciu Mazowsza plockiego po śmierci Kazimierza Wielkiego (listopad 1370 r.) awansował go na czołowy urząd tej dzielnicy. Łącząc urzędy wojewody plockiego i czerskiego, Krystyn nawiązywał prawdopodobnie do tradycji swego imiennika, fundatora parafii gozdowskiej. Mógł on posiadać część ówczesnego Gozdowa, co umożliwiło kontynuację tradycji sądów wojewodzińskich w owym ośrodku Gozdawów. Zmarł zapewne wkrótce po 11 XII 1382 r., już przed 11 VI 1383 r., bowiem wojewodą plockim z nominacji nowego księcia plockiego, Siemowita IV, został Abraham Socha ze Szczytna z rodu Nałęczów³².

Poświadczonym wyraźnie synem tegoż wojewody Krystyna był Krystyn z Piaseczna, piszący się z tego ośrodka w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIV w.³³, a nawet 1407 r. także z Kasek w ziemi sochaczewskiej oraz z Gozdowa, kolebki rodu³⁴. Działal on na dworze Siemowita IV, był podskarbnikiem książęcym w latach 1383-1385, następnie marszałkiem dworu w latach 1387-1400. Zarazem po śmierci ojca wysunął się na czoło współklejnotników, uzyskał przywileje dla Gozdawów z Bielawa w 1387 r. i omówione przywileje Siemowita IV z 1391 r. Na początku 1401 r. awansował na urząd wojewody plockiego, na którym jest znany do 1407 r. Zmarł zapewne pomiędzy 1409 i 1412 r., następny bowiem wojewoda plocki, znany od 1412 r. Stanisław Grad z rodu Dołęgów, był jeszcze w 1409 r. podkomorzym plockim³⁵. Rezydencją Krystyna było Piaseczno w ziemi warszawskiej na lewym brzegu Jeziorki, przejęte następnie przez Janusza I i lokowane jako nowe miasteczko książęce w 1429 r.; na identyfikację tę naprowadza przekaz o wójtostwie z 1426 r.³⁶. Osada miała dogodne położenie dla kontaktów z Warszawą i Czerskiem, była przy tym włością obszerną, obejmowała bowiem także Piasecką Wołę, poświadczoną w pierwszej ćwierci XV w.³⁷ W posiadanie Piaseczna mógł wejść już ojciec Krystyna, może w drodze zamiany za dobra w prawobrzeżnej części ziemi czerskiej, które w 1313 r. należały do fundatora parafii gozdowskiej, a w XV w. były własnością książęcą. Kaski znalazły się w rękach wo-

jewody przejściowo jako dobra otrzymane przez jego żonę Annę, prawdopodobnie córkę Piotra Rpiszki z Kask i Bedlna; następnie ta obszerna włość przeszła w ręce księżęce³⁸. Rodowe Gozdowo należało do Krystyna przypuszczalnie tylko w części i dlatego nie zostało odnotowane jako własność marszałka w przywileju 1391 r. Krystyn jako wojewoda mógł tu jeszcze kontynuować tradycję sądów wojewodzińskich. Także w części należało do niego Szczytno w ziemi czerskiej.

Dzieci Krystyna nie znamy, jego krewnymi powinien być Andrzej Wydźga, zwany też Wigand, który przejął po nim czołową pozycję wśród Gozdawów na Mazowszu plockim. Już wcześniej indetyfikowaliśmy go z "panem Wydźgą", który uzyskał około 1428 r. wpis przywileju Trojdena I z 1313 r. do metryki księżęcej. Pisał się on z Rempina i Rękawczyzna, osad graniczących z rodowym Gozdowem, a także z Ostrowa, wsi parafialnej w ziemi bełskiej. Znany w otoczeniu Siemowita IV od 1400 r., był początkowo starostą bełskim w latach 1407-1419³⁹. Od 1411 r. do co najmniej 1438 r. pełnił urząd chorążego plockiego⁴⁰. Po odzyskaniu ziemi wiskiej przez Władysława I plockiego sprawował w latach 1436-1440 urząd kasztelana wiskiego, z którego postąpił w 1441 r. na wojewodę plockiego. Wkrótce jednak zmarł, na przełomie bowiem 1443/1444 r. wojewodą plockim został Prędota z rodu Rawiczów⁴¹.

Potomstwa Wydźgi także nie znamy. Część jego dóbr oraz rodowe Gozdowo (przynajmniej część osady) przeszło w posiadanie synów Świętosława Mzurki z Bielawa w ziemi warszawskiej, było zatem odziedziczone przez boczną linię Gozdawów. Świętosław Mzurka oraz jego brat Paweł, nieznany skądinąd, a także stryj Mikołaj Kaczka, wszyscy piszący się z Bielawa, uzyskali w 1387 r. od Janusza I zwolnienie od kar sądowych, z wyjątkiem księżęcych⁴². Prawdopodobnie przywilej ten pomógł im uzyskać Krystyn z Piaseczna, wpływowi marszałek dworu Siemowita IV, odnotowany na liście świadków. Mzurka był wtedy kuchmistrem dworu Janusza I, następnie nie awansował. W latach 1415 i 1420 występował w procesach o naganę szlachectwa wraz z Krystynem z Bielawa, reprezentując ród Gozdawów⁴³. Zmarł pomiędzy 1421 r. a 1425 r., pozostawiając synów Jana, Zygmunta i Sławka oraz trzy córki. Synowie podzielili się dobrami dopiero w 1443 r. Jan Mzurka wziął wówczas Gawłowo w ziemi gostyńńskiej oraz Śladowo z Wolą Śladowską w ziemi sochaczewskiej, jego bracia otrzymali Gozdowo oraz dobra w ziemiach koronnych⁴⁴. W 1447 r. sprzedali prawo bliższości do Rempina⁴⁵. Zygmunt pełnił krótko urząd kasztelana dobrzyńskiego. Po śmierci braci Jan Mzurka przejął ich dobra, w tym część Gozdowa, którą sprzedał biskupowi Pawłowi Giżyckiemu w 1455 r. za znaczną kwotę 400 kóp groszy⁴⁶. W 1480 r. Gozdowo przeszło z rąk Jana Giżyckiego, bratanka biskupa, w ręce innych Gozdawów ze Zdziaru w ziemi plockiej, posiadaczy Rogowa w ziemi wyszogrodzkiej⁴⁷.

Jan Mzurka nie dorównał poprzednim posiadaczom Gozdowa, kolebki rodu. Był chorążym sochaczewskim od 1452 r., zarazem sędzią gostyńskim w latach 1455-1467, wreszcie zmarł jako kasztelan sochaczewski przed 1475 r.⁴⁸ Na czoło rodu wysunął się w tym czasie inny Gozdowita, Paweł Giżycki, biskup plocki w latach 1439-1463.

Biskup był synem Więclawa ze Zdziaru, dworzana Siemowita IV, następnie ochmistra dworu jego żony Aleksandry, siostry Władysława Jagiełły. Przed 1405 r. Więclaw uzyskał Giżyce w ziemi gostyńńskiej, przekształcając je w rezydencję możnowładczą. Później pełnił urząd sędziego ziemskiego sochaczewskiego i gostyńńskiego, zmarł po 7 II 1427 r.⁴⁹ Paweł Giżycki po studiach w Pradze działał początkowo w Krakowie; w 1424 r. był pisarzem ziemskim krakowskim, od 1425 r. scholastykiem katedry krakowskiej. Pozostawał w dobrych stosunkach z biskupem krakowskim Zbigniewem Oleśnickim, przy jego poparciu został w 1439 r. biskupem plockim. Odegrał wybitną rolę polityczną, zwłaszcza po 1455 r. jako najważniejszy z opiekunów młodych książąt plockich oraz doradca książąt warszawskich⁵⁰. Popierał materialnie swoich krewnych i współplejtników, zatrudniając ich w administracji dóbr biskupich, podobnie jak poprzedni seniorzy rodu. Nie ulega wątpliwości, że przejmując w 1455 r. rodowy ośrodek Gozdawów, nawiązywał Giżycki świadomie do dotychczasowej tradycji łączącej się z Gozdowem, zarazem ożywił ją i umacniał.

Wydaje się, że właśnie od biskupa Giżyckiego, dbałego o prestiż rodu, zaczerpnął Jan Długosz cenne informacje, które mogły do tego czasu przechować się w tradycji rodowej Gozdawów. Idzie o sprawę wojewody mazowieckiego Krystyna, zamordowanego z rozkazu Konrada I w 1217 r. Długosz wyszedł poza skąpe wiadomości rocznikarskie, dodając, że ów Krystyn był dziedzicem Gozdowa i członkiem rodu Gozdawów, a potomstwo jego zostało skazane na wygnanie. Dodał też wiadomości o jego oślepieniu we wsi Kowale oraz o pogrzebaniu ciała w katedrze plockiej⁵¹. Co prawda te ostatnie szczegóły mogły być zaczerpnięte z nieznanego źródła mazowieckiego, najpewniej rocznika plockiego, z którego Długosz przejął też inne informacje mazowieckie. O związku Krystyna z Gozdowem i rodem Gozdawów nie mogło być jednak mowy, byłby to zatem ślad ustnej tradycji Gozdawów, przekazywanej kolejnym pokoleniom rodu w XIV i XV w. Tradycja owa musiała zatem gloryfikować Krystyna jako wybitnego wojewodę, obrońcę Mazowsza, a zarazem ofiarę bezpodstawnych represji Konrada I. Taka ocena wojewody Krystyna jest poświadczona już w latach siedemdziesiątych XIII w., zatem niewiele lat po śmierci Konrada I, w środowisku katedralnego kleru plockiego⁵². Mogła zatem być kontynuowana wśród potomków wojewody, tak na wygnaniu, jak i po powrocie na Mazowsze w zmienionych warunkach politycznych. Co jednak sprawiało, że tradycja owa utrzymała swą żywotność aż do czasów Pawła Gi-

życkiego i Jana Długosza? Wehikulem, który to umożliwił, było zwłaszcza godło herbowe. Znalazła się w nim mianowicie lilia, znany symbol niewinności, odnoszony szczególnie do Najświętszej Marii Panny, stosowany zarazem w ówczesnej heraldyce. Herb, jakkolwiek znany z przekazów i opisów późnego średniowiecza, musiał powstać już w dobie kształtowania się podstawowego zrębu polskich herbów średniowiecznych, czyli w pierwszej połowie XIV w., w wyniku świadomego wyboru fundatora parafii gozdowskiej albo następnego dziedzica Gozdowa⁵³. Symbol niewinności dobrze wiązał się z trzynastowieczną tradycją o wybitnym wojewodzie, ofercie represji Konrada I. Do tej tradycji w rodzie Gozdawów nawiązywano także przez nadawanie imienia Krystyn. Tradycja ta legitymowała przecież uprawnienia potomków Krystyna do obejmowania najwyższych urzędów mazowieckich. Znajomość tej tradycji w szerszych kręgach mazowieckiej elity władzy musiała mieć wpływ na pozycję panów z Gozdowa, tłumacząc po części zadziwiający fakt, że kolejni przedstawiciele rodziny panów na Gozdowie obejmowali najwyższe urzędy Mazowsza w każdym pokoleniu w ciągu prawie półtorawiecza. Zapewne łączyło się to z dążeniem mazowieckiej elity władzy do utrzymania znacznego zakresu samodzielności politycznej Mazowsza.

Innym składnikiem tradycji rodowej Gozdawów była pamięć o Gozdowie, czołowym ośrodku rodu, utrwalona w zawołaniu "Gozdowo", które stało się nazwą rodu, ulegając następnie przekształceniu. Za-

wołanie to umiejscawiało czytelnie dla wszystkich centrum rodu heraldycznego w siedzibie wojewodów z tego rodu na Mazowszu plockim, zarazem miejscu ich działalności sądowniczej. Tym zawołaniem rozpoznawali się rodowcy w działaniach militarnych, a także w innych kontaktach.

Jeszcze innym, zmiennym składnikiem tej tradycji musiała być pamięć o działalności kolejnych seniorów rodu, wiążąca się właśnie z Gozdowem aż do czasów biskupa Giżyckiego. Do tej tradycji w XV w. dopisano ahistorycznie inne postacie z dziejów Mazowsza: biskupów plockich świętobliwego Szymona z pierwszej tercji XII w., zapewne cudzoziemca, oraz Jana z połowy lat dwudziestych XIII w. Zrobił to Długosz albo ludzie przygotowujący dla niego w Plocku katalog biskupów plockich, chyba już po śmierci Pawła Giżyckiego, a przed 1478 r.⁵⁴

Po śmierci biskupa Giżyckiego tradycja rodowa musiała szybko tracić na znaczeniu, m.in. w związku z inkorporacją do Korony zachodniej części Mazowsza w latach 1462-1495. Sprzyjało temu wyjście Gozdowa z rąk Giżyckich (1480 r.). Bartosz Paprocki, niezły przecież znawca Mazowsza plockiego, piszący pod koniec XVI w., już tej tradycji dobrze nie zna. Co prawda wie, że Gozdowcy z Gozdowa to "dom starodawny, skąd jeszcze herb początek niesie", ale Gozdowo lokalizuje błędnie w województwie rawskim⁵⁵. Dla jego współczesnych Gozdowo nie było centrum rodowym Gozdawów, liczyła się bowiem jedynie pozamazowiecka elita tego rodu.

PRZYPISY

¹ Nazwa "*cleynodium Gosdowo*" występuje w 1411 r., *Księga ziemska płońska 1400-1417*, wyd. M. Handelsman, Warszawa 1920, nr 1637 (zakład między Gozdawami a Cwalinami). W źródłach mazowieckich XV w. notowane są jedynie formy wywodzące się od Gozdowa, zob. *Mazowieckie zapiski herbowe z XV i XVI w.* (dalej MZH), wyd. A. Wolff, Kraków 1937, indeks. W źródłach spoza Mazowsza od lat czterdziestych XV w. występuje też forma Gozdawa, upodobniona do innych nazw heraldycznych, jak Wieniawa; wkrótce została ona upowszechniona, przyjmując się w XVI w. także na Mazowszu. Zob. *Słownik staropolskich nazw osobowych*, t.II, s.186-187.

² *Mazowieckie przywileje rodowe z XIV i XV w.*, wyd. W. Semkowicz, [w:] AKH, t.XI, nr 1, s.374-375 (z oblaty z 1432 r.). Zob. też ibidem, dokument nr 9, s.389-390 - przywilej Kazimierza III dla Gozdawców z 1473 r., rozszerzony o Nieździno w ziemi wyszogrodzkiej oraz o zwolnienie od kar sądowych.

³ *Źródła dziejowe*, t.XVI (Mazowsze), wyd. A.Pawiński, s.12,16,19,23,35,63-64.

⁴ W XVI w. był tu co najmniej 40 działów szlachty zagrodowej i częściowej; inaczej o tym przywileju H. Łowmiański, *Początki Polski*, t.VI, Warszawa 1985, s.645-646.

⁵ MHZ, nr 1071.

⁶ *Źródła dziejowe*, t.XVI, s.190,203-205,210.

⁷ AGAD, *Metryka Koronna 335, 2v* (dalej MK). Osmolin przeszedł wkrótce w posiadanie książęce, obok wsi (później Osmońska Wieś) zostało lokowane w 1439 r. miasteczko.

⁸ Na służbę Gozdawów u Pawła Giżyckiego, biskupa plockiego,

wskazują dane o posiadaczach Niździna (*Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu*, opr. A. Wolff, A. Borkiewicz-Celińska, Wrocław 1971, s.36), a także informacje o obsadzie ówczesnej administracji dóbr biskupstwa plockiego. Przykładowo Marcin Struż ze Zdziaru był starostą wyszykowskim, później pultuskim (brat Strogomira ze Zdziaru, prepozyta plockiego po śmierci Zygmunta Giżyckiego, brata biskupa); zob. przyp. 24.

⁹ W ziemi wyszogrodzkiej: Niździn (z Małą Wsią), także Rogowo (od 1450 r.). W ziemi zakromczyskiej drobna szlachta z Klukowa, Chmielewa, Godaczy, Gołębi, Jableczników, Oładów; zaliczano ją do Śmiarów (MZH, wg ideksu); świadomość więzi tej grupy z rodem Gozdawów w XV w. była raczej nikła. O Bielawie w ziemi warszawskiej i Szczytnie w ziemi czerskiej zob. niżej.

¹⁰ *Słownik historyczno-geograficzny województwa plockiego w średniowieczu*, opr. A. Borkiewicz-Celińska, z.1, A-J, Wrocław 1980 (dalej SHGWP) s.89-90.

¹¹ KDMaz. Lub., nr 40

¹² Ibidem, nr 43,44; Dok. kuj. maz., nr 23, s.166.

¹³ Nowy KDMaz. t.II, nr 117.

¹⁴ K. Pacuski, *Mazowsze wobec walk o władzę w Polsce na przełomie XIII/IV w.* "Kwart. Hist", 85, 1978, s.596-599.

¹⁵ Dokument erekcyjny został wystawiony w Plocku 18 VII 1305 r. po konsekracji kościoła. Zachował się w kopii z 1485 r., opublikował przez B. Ulanowskiego, *Acta capitulorum nec non iudicium ecclesiarum selecta*, vol. III, Kraków 1918, nr 284.

¹⁶ Zob. materiał zestawiony dla dawnej diecezji poznańskiej przez

J. Nowackiego, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. II, Poznań 1964 (przez indeks). Na Mazowszu południowym wezwanie to mogło wystąpić najwcześniej w kościele w Kozłowie Biskupim, fundowanym w XIII w. (poświadczono w 1457 r.).

¹⁷ Zob. zwłaszcza SHGWP, s.51,72,164 (tu nietrafna identyfikacja Czarnomina kapitułnego z Czarnominkiem drobnoszlacheckim, zamiast z Czarnominem, później własnością Marcina z Ostrowów, posiadacza części Gozdowa).

¹⁸ Zob. zwłaszcza *Atlas historyczny Polski, Mazowsze w drugiej połowie XVI w.*, pod red. W. Pałuckiego, Warszawa 1973, mapa (dalej AHP, Mazowsze, mapa).

¹⁹ L. Rauhut, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamienniej na Mazowszu i Podlasiu*, [w:] "Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", 1, 1971, s.506-508.

²⁰ W XVI w. gościniec nazywano płockim lub sierpeckim (SHGWP, s.158,159). Jego przebieg zrekonstruowano na mapie Mazowsza XVI w. (AHP, Mazowsze, mapa).

²¹ Gród w Sierpcu (do XVIII w. Sierpe) przestał działać przed 1322 r., tj. przed zamierzoną zamianą własności książęcej i kościelnej w Płocku i na Mazowszu płockim (S.M. Szacherska, *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*, Warszawa 1975, (dalej ZDL m. Pl), nr 20. Zapewne zniszczono go równocześnie z grodem w Płońsku, działającym jeszcze w 1260 r., ibidem, nr 17.

²² Opublikowany w: *Metryka księstwa mazowieckiego, t.I (Pomniki prawa, t.V)*, Warszawa 1918. (dalej MKM, I) nr 827.

²³ Włość ta przestała w 1472 r. w posiadanie kasztelana czerskiego Jakuba z Gościńcycze, który lokował tu wieś Jakubów i fundował w 1473 r. kościół parafialny, por. J. Nowacki, *Dzieje*, t.II, s.548-549. Po nazwie włości pozostała jedynie nazwa Szczytnik, wsi sąsiadującej z Jakubem, znanej w XVI-XVII w. i następnie od końca XIX w.: zob. AHP, Mazowsze, mapa. Część włości należała do wojewody Krystyna z Piaseczna, MKM, II nr 434.

²⁴ Ustalenia na podstawie danych w kartotece słownika historyczno-gograficznego Mazowsza w średniowieczu, op: przez śp. A. Wolfa (w Instytucie Historii PAN). Stanisław w XV w. był ośrodkiem dóbr Pobogów.

²⁵ KDMaz. Lub., nr 54,55,57; KWp., II, nr 1067; MKM, I, nr 796.

²⁶ MPV, t. III, nr 400.

²⁷ KDMaz. Lub., nr 87,92,94,113. Zob. ZDLmPl., nr 39, przyp. 9. Tu mylnie utożsamiony z kanonikiem płockim Janem, który przed 1399 r. został kanonikiem klasztoru czerwńskiego (nr 57); w kapitule płockiej było wówczas kilku kanoników o tym imieniu.

²⁸ KDMaz. Lub., nr 67.

²⁹ *Liber Gozdowiensis*, nazwa używana jako tradycyjne określenie księgi sądów wojewodzińskich w końcu XV i na początku XVI w. Sąd wojewody płockiego dla drobnego rycerstwa ziem płockiej i zawkrzeńskiej działał aż do XVII w.; zob. A. Wolff, *Studia nad urzędnikami maz.*, s.87-88.

³⁰ KDMaz. Lub., nr 70.

³¹ KDPol., t. I, nr 118; BPAN Kórnik, rkps 194, k. 44-44v; MK 6, 196-6v; KDMaz. Lub., nr 105. Krystyn wpisany został jako wojewoda płocki do fałszyfikatu dok. Kazimierza Wielkiego dla Świnków z 26 XII 1367., KDPol. t. II, nr 523.

³² KDMaz. Lub., nr 106. Synem wojewody Krystyna był jeszcze Piotrasz, chorąży płocki w 1374 r., który może nie przeżył ojca, zob. MPH, t. II s.653; KDWlkp, t.III, nr 1696,1967.

³³ KDMaz. Lub., nr 111: "*Cristino Pallatini, magistro camere et thezauri nostri, herede de Paseczno*", oraz nr 119.

³⁴ MK, 118, k. 289v-290.

³⁵ ZDMlP., t. V, nr 1222; KDMaz. Lub., nr 150.

³⁶ MKM, I, nr 242 "dux consensus in donacionem advocacie in Pyaseczno Petro alias Spunczlik, quam pie memorie dominus Cristinus palatinus sibi donauerat". Piotr wójt w Piasecznie był już świadkiem dokumentu wystawionego przez wojewodę Krystyna w Kaskach 13 I 1407 r., zob. przyp. 34.

³⁷ Zob. uwagi T. Lalika, *Piaseczno w dawnej Polsce XV-XVIII w., Przemiany struktury społeczno-gospodarczej*, [w:] *Studia i materiały do dziejów Piaseczna i powiatu piaseczyńskiego*, Warszawa 1973, s.21. Autor sądzi, że Krystyn dzierżył Piaseczno jedynie czasowo i przeprowadził wówczas lokacje wsi, nadając wójtostwo Piotrowi (ibidem, s.20 i przyp. 3).

³⁸ Piotr Rpiszka z Bedna, kasztelan wiślicki 1396-1402, zmarł nie pozostawiając męskiego potomka. O nim F. Sikora, PSB, t.XXVI, s.383-5. Kaski były jego oparciem na Mazowszu, pisał się z nich w 1385 r. (KDMaz. Lub., nr 111), gdy przebywał jeszcze wraz z Krystynem w otoczeniu Siemowita IV płockiego.

³⁹ KDMaz. Lub., nr 138; K. Sochaniewicz, A. Wildd, *Urzednicy województwa bełskiego do połowy XVI w.*, :Miesięcznik Heraldyczny", 10, 1931, nr 1 s.15; ZDMp, t.V, nr 1199,1306.

⁴⁰ ZDMp, t. V, nr 1236, t. II, nr 514. Chorążym płockim wcześniej był Paweł Radzanowski, znany do 1408 r., Wydzga mógł zatem sprawować ten urząd już podczas wojny polsko-krzyżackiej 1409-1411.

⁴¹ Od schyłku XIV w. z powodu zastawu ziemi wiskiej urząd kasztelana tej ziemi nie był obsadzony. Wydzga sprawował go do 24 XII 1440 r. (MK, 340, k. 141). Od 6 II 1441 (MK, 335, k. 52) do 21 VIII 1441 r. (MK, 336, k.33) jest znany jako wojewoda płocki, następca Stanisława Grada, który zmarł 30 III 1440 r.

⁴² AGAD, Warsz. ziem. i grodz. 41, 61-1v (dok. przedstawił w 1555 r. Brycejusz Bielawski).

⁴³ AKH, t. IV, s.13-14; AKP, t. VII 1, nr 838.

⁴⁴ Podział przeprowadzony został w Płocku, 5 VIII 1443 r., MK, 337, k. 121.

⁴⁵ MK, 335, k. 135v.

⁴⁶ MK, 335, k. 126-cv; SHGWP, s.89.

⁴⁷ MK, 5, s.81; SHGWP, s.89.

⁴⁸ *Iura Masoviae terrestria*, wyd. J. Sawicki, t. III, Warszawa 1974, s.24-4; MK 337, k.65; Liber beneficiorum t. II, s.518; kartoteka SHGM. Lubomirski (KDMaz., nr 206, objaśnienia) przypisał mu mylnie herb Leliwę.

⁴⁹ KDWlkp, t. nr 79. Znany od 1384, w 1405 r. był już ochmistrem dworu księżnej Aleksandry i pisał się z Giżyce; ZDLmPl., nr 53,67 (tu nie indentyfikowany).

⁵⁰ O nim zwłaszcza T. Słowikowski, PSB, t. III, s.23-25.

⁵¹ *Ioannis Długossii Annales seu Cronicae, Varsaviae 1973* (dalej Długosz, Annales) lib. VI, s.225-7. Por. uwagi A. Semkowicza, *Krytyczny rozbiór dziejów polskich Jana Długosza (do r. 1384)*, Kraków 1887, s.213.

⁵² MPH, t. IV, s.752.

⁵³ J. Bierniak, *Heraldyka polska przed Długoszem*, uwagi problemowe, [w:] *Sztuka i ideologia XV w.*, pod red. P. Skubiszewskiego, Warszawa 1978, s.187. O tradycjach herbowych przekazanych przez Długosza zob. też K. Kuczyński, *Herby w twórczości historycznej Jana Długosza*, ibidem, s.219.

⁵⁴ MPH, t. VI, s.601; Długosz, *Annales*, lib. IV, s.227; VI, s.239. W katalogu biskupów płockich zaliczono jednak Jana do Różyców, MPH, t. VI, s.604.

⁵⁵ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, wydanie Turowskiego, Kraków 1858, s.296 (por. jednak, s.31 i s.291).